

Тетяна Ястремська

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів

Концепт у моделі картини світу: повнота джерельної репрезентації

Осмилено основні теоретичні засади інтерпретації термінів *мовна картина світу* vs *діалектна картина світу*, а також акцентовано на особливостях їх моделювання за допомогою концептів. На підставі опрацювання теоретичних розвідок та емпіричних студій концепту на прикладі бінарної опозиції *ВЕРХ* / *НИЗ* змодельовано алгоритм аналізу концепту, який передбачає формування номінативного та семантичного полів.

Значну увагу зосереджено на важливості добору джерел, які дають змогу проаналізувати концепт і виявити його основні значення, важливі для відображення світогляду носіїв мови. У цьому аспекті важливим є контекст, у якому концепт реалізує свою семантику.

Джерелами дослідження слугували історичні, діалектні словники й тексти, а також лінгвістичні атласи. Наголошено на специфіці опрацювання діалектного матеріалу, який на відміну від літературної мови не обмежений нормами та правилами, а дає змогу простежити реальний хід думок діалектоносія, виявити специфіку його слово- та світотворення.

Ключові слова: говори української мови, мовна картина світу, концепт, контекст, семантика, діалектний текст, діалектний словник, історичні пам'ятки.

Діалектну картину світу формують уявлення діалектоносіїв про матеріальний та духовний світи, відображені в мові. Наукова – найв-

на – побутова – мовна – національна – народна – регіональна – діалектна картини світу не раз ставали об'єктом зацікавлення лінгвістів (Heidegger, 1950, p. 89; Bartmiński, 1986, 1999; Grzegorzczukowa, 1999; Maćkiewicz, 1999; Єрмоленко, 2009; Левченко, 2005, сс. 21–23; Іващенко, 2006, с. 156; Мацьків, 2007, сс. 115–117; Копіńska, 2009; Żuk, 2010; Ястремська, 2021, сс. 21–31), що, з одного боку, свідчить про різноаспектність та багатогранність цього поняття, а з іншого – про складність щодо його інтерпретації.

Літературна мова й діалекти неоднаково відтворюють картину світу, оскільки відмінними є не тільки засоби (нормативна кодифікована мова і жива говірка), а й процес та результат вербалізації. Мовний стандарт формує єдину мовну картину світу, кодифіковану у словниках, а носії різних говорів – різні діалектні картини світу (див. Ястремська, 2021, сс. 21–22), відмінності між якими зумовлені територіальними, історичними, культурними чинниками. Діалекти, фіксуючи архаїчні риси, зберігають відбитки мовної історії. Саме тому вивчення говорів допомагає реконструювати фрагменти мовної картини світу, невербалізовані в літературній мові чи в писемних пам'ятках. Представники різних етногруп упродовж років та десятиліть моделюють „власні” картини світу, відтворюючи особливості довкілля, побут, звичаї засобами рідної мови, радше говірки. Діалектні картини світу, які, безперечно, об'єднують і спільні риси, „вливаються” в загальнонаціональну мовну картину світу.

Унікальність діалектної картини світу в тому, що діалектоносії, не обмежений рамками літературної мови, називає речі так, як розуміє, керуючись асоціаціями, які виникають у процесі номінації. Діалектний матеріал розширює можливості дослідника, розкриває невідомі літературній мові аспекти людського світобачення, наближує до пояснення не завжди зрозумілих явищ матеріальної та духовної культури. Мовна картина світу носіїв різних форм національної мови, зберігаючи інваріантне ядро, відрізняється деталями, нюансами. Саме тому, моделюючи картини світу діалектоносіїв, можна виявити унікальні її фрагменти, невербалізовані в літературній мові чи в давніх пам'ятках.

Картину світу формують концепти – абстрактні ментальні конструкти, що відображають різні аспекти діяльності людини, структуруючи людські знання й оцінки. Людина мислить концептами, моделює та комбінує їх. На підставі аналізу базових теоретичних студій (детально див. Ястремська, 2021, сс. 32–81) та емпіричних досліджень окреслено поняття *концепту* і сформовано його дефініцію як цілісного, багатовимірного, узагальненого поняття, одиницю мисленнєвої діяльності людини, що зберігає й акумулює, постійно оновлює й модифікує інформацію про все,

що її оточує, відтворює у свідомості різні фрагменти життя, вербалізовані засобами мови.

Прикладом дослідження концептів слугувала бінарна опозиція *ВЕРХ* / *НИЗ* – універсалія щодо розуміння моделі світу, „вертикаль” її системи координат, за допомогою якої вдалося розкрити різні сенси світобудови в розумінні звичайної, пересічної людини. Аналіз різнопланових джерел засвідчив, що в різних контекстах *ВЕРХ* / *НИЗ* виходить за межі фізичного (просторового) виміру, метафоризуючись у духовне, соціальне чи абстрактне, розкриваючи важливі життєві орієнтири та цінності мовців.

Вивчення концептів передбачає формування номінативного та семантичного просторів концепту (див. схему 1), що ґрунтується на дослідженні семантичної та словотвірної структур слів, на виокремленні основних типів структурно-семантичних відношень та семантичних полів. Кожен з етапів дослідження концепту потребує різного підходу, передусім у доборі джерел. Номінативний простір охоплює мовні одиниці, які слугують засобами вербалізації концепту, а семантичний – репрезентує семантику компонентів номінативного простору.

Схема 1.

Структура концепту

Джерело: авторське опрацювання.

Алгоритм аналізу концепту передбачає кілька „кроків”-етапів:

1. змоделювати номінативний простір:
 - 1.1. обрати базові (ключові) слова, їх синоніми;
 - 1.2. сформуванати корпус номінативних одиниць – репрезентантів концепту на підставі опрацьованих джерел (історичних, діалектних, етнографічних, загальнономовних лексикографічних):
 - 1.2.1. деривати усіх базових слів укласти у словотвірні гнізда;
 - 1.2.2. зафіксувати словосполучення різного рівня синтаксичної зв'язаності, до складу яких входять базові слова та деривати;
 - 1.2.3. виявити фраземи, порівняння, паремії, до складу яких входять базові слова та деривати;
2. змоделювати семантичний простір:
 - 2.1. опрацювати семантичні структури усіх одиниць номінативного поля на підставі словникових дефініцій та контекстуального вживання в діалектних, етнографічних матеріалах, загальнономовних словниках, різночасових історичних джерелах;
 - 2.2. окреслити семантичні групи – субполя – поля;
 - 2.2.1. створити таблиці-синопсиси, які є путівником та водночас результатом лексико-семантичного моделювання (репрезентують узагальнену семантичну структуру (суб)поля у вигляді семантичних опозицій);
 - 2.2.2. відтворити семантичний матеріал графічно за допомогою схем (семантична мережа, граф) для систематизації та унаочнення.

Номінативний простір концепту – система мовних одиниць, об'єднаних на підставі семантичних і формальних (словотвірних, структурних) ознак, у межах якого виокремлено ядро й периферію.

Перший крок – вибір базових (ключових) слів та синонімів на підставі спільної семантичної ознаки 'верхня / нижня частина об'єкта', що є основою ядра, – *верх* і *низ*, а також їх синоніми: *гора* та *діл*, *під*.

На цьому етапі важливим є етимологічний аспект аналізу, що підтверджує логічність та послідовність подальших дій, адже „спрямований на виявлення глибинного семантичного мотивування позначення слів – культурних концептів, що проливає світло на особливості первинної категоризації дійсності давніми етносами” (Єрмоленко та ін., 1998, сс. 4–5).

Серед важливих завдань аналізу – реконструкція слів, пошуки етимологічних „підказок”, адже саме етимологія – це осердя семантики слова, його внутрішня форма.

Усі базові слова сягають праслов'янського фонду, безпосередньо номінуючи просторову вертикаль у найдавніший період чи розвинувши ці значення у процесі історичного розвитку.

Етимологи виводять слово *верх* із псл. *v^hrxъ 'найвища частина; верхня частина' (Rudn., t. 1, p. 367 („a top”¹); ЕСУМ, т. 1, с. 361; Skok, ss. 624–625; Brückner, s. 618). Однак *верх* сягає іє. *цѣрсу-s (іменник u-основи) від *цѣр-s-us (s > x, -us > ъ) 'підвишене місце' (ЕСУМ, т. 1, с. 361), що наштовхує на роздуми про „невторинність” цього значення. Цю думку підтверджують засвідчені мікроконтексти, у яких неможливо чи дуже складно розмежувати значення 'гора' і 'вершина гори' (пор. Личук, 2015, с. 256 („гора; вершина гори”)).

У дослідженні концептів *ВЕРХ* / *НИЗ* значення 'гора; пагорб' кваліфіковано як похідне від 'вершина гори' (див. Ястремська, 2021, сс. 244–245 (табл. 24)). Хоч, очевидно, носії говорів, особливо горяни, чітко не розмежовують цих понять. Таке „об'єднане”, „спільне” значення наводять деякі словники (Janów, s. 254 („góra, szczyt, wierzchołek”); Горбач_П, с. 282 („гора, верх гори”); ГГ, с. 35 („гора; вершини гір”); Піпаш, с. 22 („вершина; гора”), Голянич, с. 138 („гори, вершини”) та ін.).

Аналіз семантики базового слова *верх* і засвідчених у говорах дериватів підтверджує домінування значення 'верхня частина об'єкта; найвища частина', яке слугувало основою для формування інших похідних значень.

Олександр Іліаді на підставі аналізу слов'янських онімів та апелятивів фіксує значну активність праслов'янського етимологічного гнізда з основою *v^hrxъ / *v^hrsъ як мотиватора лексико-словотвірної мікросистеми, яка характеризує особливості певної території (Іліаді, 1999, сс. 104–108; пор. Слободян, 2017, с. 143), що підтвердило і проведене дослідження.

Гора < псл. *gora* у слов'янських мовах та в діалектах репрезентує значення 'гора', 'ліс', 'гора, поросла лісом', 'горище' (ЕССМ, т. 7, сс. 29–30; Rudn., t. 1, p. 689; Skok, ss. 589–591). Водночас Олександр Брюкнер припускав, що „значення 'гори' і 'лісу' (гори бувають лісисті) збігаються” (Brückner, ss. 150–151). Укладачі ЕСУМу вважають за ймовірне, що первісне значення – 'гора', відтак – „значення 'ліс' розвинулося пізніше через 'ліс на горі’” (ЕСУМ, т. 1, с. 563). Про зв'язок цих значень, а також про їх „нерозрізнення” не раз дискутували науковці (ЕССМ, т. 7, с. 30).

Значення 'гора' – приклад „складного і водночас вічного значення”: „Як все-таки формується значення “гора”?” (Трубачев, 1980, с. 13). Як зазначають етимологи, „усі дослідники виходять із зізнання про

¹ У дужках, у цитатних лапках подано дефініції авторів чи укладачів словників, упорядників текстів, які уточнюють семантику.

первинність значення ‘гора’” (Rudn., t. 1, p. 689 („mountain, hill” (гора) із вторинним значенням „forest (ліс) ”); Skok, ss. 289–291; ЕССМ, т. 7, с. 30), однак аналіз формальних особливостей, зокрема вторинність основи *-gor-* (від іє. **g^uer-* „ковтати, поглинати”), зумовив припущення про похідність значення ‘гора’: „нікого не дивує визначення вулкану як гори, що вивергає вогонь, але реконструкція значення **gora* як “та, яка вивергає воду, віддає вологу” у суті своїй більш універсальна і природна” (Трубачев, 1980, с. 14). Дослідник також наводить цікавий випадок із „Метеорології” Арістотеля, який пише про „маси холодної вологи, нагромадженої в горах”, відтак „гора – податель вологи” (Трубачев, 1980, с. 14; ЕССМ, т. 7, с. 30–31).

Слово *гора* як ‘верхня частина об’єкта’ відоме від XVI ст. (Тимч_ІС, с. 564 („горішня частина, верх”); Пискунов, с. 55 („верхъ чего нибуть”); Гр., 1927/2017, т. 1, с. 375 („верх”)) і дотепер функціює в говірках української мови (СБ, с. 130 („верхня частина, верх”); ЗА), натомість у літературній мові фігурує зі значеннями ‘значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень’, ‘гориста місцевість, край’, ‘перен. велика кількість чого-небудь складеного в купу; багато чогось’ (СУМ-20, с. 661); однак прикметник *горішній* ‘який розташований, міститься зверху; верхній’ є літературною нормою (СУМ-20, с. 664).

Низ < псл. *nizъ*, для якого етимологи „пропонують” адвербіальну семантику ‘униз, унизу’ (ЕСУМ, т. 4, с. 86; ЕССМ, т. 25, сс. 145–148; Rudn., t. 2, p. 857; Brückner, s. 364). В основі псл. **nizъ* – іє. корінь **ni* ‘вниз’, що підтверджують численні паралелі з різних іє. мов (і з усіх слов’янських) (ЕССМ, т. 25, с. 147); пор. також *низина* ‘низьке місце’ – давній апелютив від псл. **nizina*, похідний від **nizъ*, утворений за допомогою типового „географічного” суфікса *-in(a)* (ЕССМ, т. 25, с. 142).

Засвідчено також форми на зразок *низмина* ‘вологе, низьке місце’ (Б-Н, с. 245); пор. також *нізвена* (*нізбена*) ‘низина взагалі’ (Черепанова, с. 177), у яких між коренем *-низ-* і суфіксом наявна „частинка” *-м-*, яку вважають інтерфіксом (Білоусенко & Німчук, 2009, с. 81).

Діл < псл. *dolъ* ‘низ, долина’ (ЕСУМ, т. 2, с. 89; ЕССМ, т. 5, сс. 61–65; Rudn., t. 2, pp. 140–141; Brückner, s. 92). Однак діалектні та історичні матеріали досить часто документують *діл* як *ВЕРХ* зі значеннями ‘вододіл’, ‘гора’, яке має цілком інше походження: слово утворене від псл. *dělъ* ‘частина’, що слугувало основою для дієслова **děliti* (ЕСУМ, т. 2, сс. 89–90; пор. ЕССМ, т. 5, сс. 8–9, 63–65, 233). Цей приклад є одним із тих, які підтверджують, що етимологія є підставою добору мовних одиниць.

Якщо слова *гора* і *діл* реконструйовано як географічні назви, то *під* пов'язують зі значеннями 'нога', 'ступня', 'підощва', а „географічна” семантика є вторинною.

Під < псл. *podъ* 'низ; дно; підощва' < іє. **pěd* / *pōd* 'нога' (ЕСУМ, т. 4, сс. 387–388; Rudn., т. 2, р. 419; Brückner, ss. 424–425). Первинне значення слова актуалізує *НИЗ*, однак згодом воно набуло ознак енантіосемії, номінуючи *ВЕРХ*, зокрема 'горище', 'дах', 'стелю' (див. Ястремська, 2021, сс. 179–180).

Дискусійним є залучення до номінативного поля дериватів на зразок *пóдина* (*пóдена*), *подéнок*, *поді́ння* (*поді́ня*, *подéння*), засвідчених у джерелах зі значеннями 'нижня дошка саней, воза', 'основа під копицю; настил із соломи', а також з енантіосемійним – 'горище', оскільки складно визначити дериваційну й мотиваційну базу – *під* чи *дно*, зважаючи на тісний семантичний зв'язок між цими словами, адже *під* у говірках зафіксовано й зі значенням 'дно' (пор. КГ; Колеснік, 2016, сс. 303–304). Семантика дериватів, зорієнтована „уверх” (напр., 'горище'), дає підстави припустити, що зв'язок із *дном* є послабленим, тому не варто відкидати гіпотезу про утворення *поденок* від *під*. Етимологи вирішили цю проблему так: допускаючи енантіосемійність слова *під*, яке номінує переважно *НИЗ* та інколи *ВЕРХ*, від *під* виводять деривати: *пóдена* 'основа для стогу', *поді́не* 'поміст під сіньми', *подéнок* 'стеля в стайні', *поді́на* 'місце для копиці', *пóдинок* 'стеля над хлівом' (ЕСУМ, т. 4, с. 387), натомість *подéнок* 'залишки на дні', 'нижня дошка у возі'² – від *дно* (ЕСУМ, т. 2, с. 96). На цій підставі розмежовано омоніми.

Суперечливі моменти щодо визначення етимології підтвердили доцільність гніздового підходу, адже, як зазначають етимологи, саме діалектні матеріали „дають ключ до правильної етимології” (Козлова, 1997, с. 7; пор. Іліаді, 2001).

Етимологічні пошуки не обмежуються опрацюванням спеціальних лексикографічних праць, укладених на матеріалі різних слов'янських мов (ЕСУМ; ЕССМ; Rudn.; Brückner; Skok та ін.), а потребують залучення спеціальних етимологічних студій, а також лексикографічних та історичних джерел.

² Пор. засвідчені в говірках деривати: *подéнок* (*пудéнук*) „інші назви частин саней”: *Пудéнук ... до вірха прихóдит* (Studia, s. 50); *подéнок* (*пудéнок*, *пудéнук*) „денниця (поміст у возі)” (Studia, s. 47); *подéне* „= помістниця [нижня дошка, дно воза – Т. Я.]” (Жел., т. 2, с. 675).

Другий етап формування номінативного поля – опрацювання історичних, діалектних, етнографічних джерел, загальнономовних словників (див. нижче) і формування корпусу-системи вербалізаторів концептів.

Ядро номінативного поля, окрім ключових слів, охоплює різночастини-номовні деривати з вершинами *верх, гора, низ, діл, під* (загалом 1 198 одиниць³), а також словосполучення (близько 370 одиниць), до складу яких вони входять.

Фраземи, порівняння, паремії, компонентом яких є ключові слова, становлять периферійний сегмент (265 одиниць) і дають змогу відтворити особливості традиційної культури, передаючи в образних формулах важливі для народного світосприйняття оцінки, погляди на довкілля, засвідчений у яких „історичний досвід народу може розповісти чимало про національну картину світу українців” (Єрмоленко, 2009, с. 97).

Номінативний простір – відкрита система, яка постійно поповнюється відповідно до нових фіксацій у джерелах чи появи й опрацювання нових джерел.

Семантичний простір концепту. На відміну від номінативного семантичний простір постає як система полів (див. схему 1). Семантичне поле (СП) – формально-семантичне угруповання слів, об’єднаних на підставі формальної (структурної) та семантичної спільності. Основою моделювання полів концептів є значення одиниць номінативного поля, поділених за ідеографічним принципом.

Виокремлено п’ять семантичних полів, які своєю чергою поділяються на субполя (ССП) та мікрополя:

СП „Довкілля. Жива і нежива природа” (ССП „Рельєф”, „Рослини”, „Тварини”)

СП „Людина. Соціум” (ССП „Зовнішність”, „Характер. Моделі поведінки”, „Соціальна ієрархія”)

СП „Матеріальна культура” (ССП „Будівля”, „Одяг і взуття”, „Тканини. Текстиль”, „Іжа”, „Посуд”, „Сінозаготівля”, „Знаряддя. Приладдя”)

СП „Духовна культура” (ССП „Рай – земля – пекло”)

СП „Абстрактні категорії” (ССП „Дія. Спосіб дії”, „Кількість. Ступінь та міра вияву”).

Яна Остапчук вивчення семантичного простору концепту вбачає в „аналізі реалізації слова та його функціонування на різних рівнях мови: дослідженні словникових дефініцій, з’ясуванні етимології, дослідженні

³ Словотвірне гніздо з вершиною *верх* нараховує 451 одиницю, *гора* – 275, *низ* – 204, *діл* – 172, *під* – 96.

семантичної структури та можливості її розширення в текстах різної стильової та жанрової приналежності, виявленні словотвірних потенцій слова, вивченні входження слова до фразеологічних одиниць, аналізі синтагматичних зв'язків, тобто сполучуваності з іншими словами у реченні” (Остапчук, 2012, с. 161).

Джерела та цілісність репрезентації. Дослідження концепту потребує особливої уваги щодо добору джерел, які дають змогу виявити його основні значення, важливі для відображення світогляду носіїв мови. У цьому аспекті концепт тісно пов'язаний із контекстом, у якому він реалізує свою семантику. Важливим у дослідженні концептів є невідіркове опрацювання контекстів, що дає змогу продемонструвати реальну картину *ВЕРХУ* та *НИЗУ* в говорах, що ґрунтується не на репрезентативних (класичних, хрестоматійних) прикладах, а на „живих” контекстах. Контексти не тільки містять інформацію про семантику і сполучуваність слів, а й відображають світогляд діалектоносіїв, їхні знання про світ, ставлення до життя, спосіб мислення та ін.

Добір джерел – це перший і дуже важливий етап наукового пізнання. Відтак від опрацювання цих джерел, вибору методів та прийомів дослідження значною мірою залежить результат аналізу.

Концепт як над-складне поняття є особливим об'єктом дослідження, який потребує максимального залучення різного типу джерел, додаткових відомостей із різних галузей гуманітарних наук – лінгвістики, літературознавства, історії, етнографії, фольклористики, філософії, які „переплітаються”, доповнюючи інформацію. Адже що складніший об'єкт дослідження, то більше джерел він потребує, розширює джерельний діапазон у різних проєкціях, щоб дати відповіді на запити дослідника.

Джерельною базою дослідження слугували передусім *діалектні матеріали*, на підставі яких сформовано корпус аналізованих назв, а саме: записи говіркового мовлення, здійснені на теренах Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської обл., діалектні словники з різних регіонів України; діалектні тексти, лінгвістичні атласи, картотеки *Словника говірок Закарпатської обл. М. А. Грицака* (КГ), *Словника гуцульських говірок* (КСГГ), рукописні картотеки діалектних словників Олексі Горбача, літературні твори, писані говіркою (детально див. Ястремська, 2021, сс. 694–709).

Використання текстів та словників різного типу є підґрунтям побудови поля, а „компонентний та дескриптивний аналіз словникових дефініцій є важливим етапом вивчення структури концепту, оскільки лексична система, репрезентована у словниках, є відображенням специфіки мовної картини світу” (Остапчук, 2012, с. 162).

Значно розширили корпус мовні одиниці, ексцерповані з описових діалектологічних праць, що репрезентують різні фрагменти буття, „теми”; до прикладу, назви рельєфу – праці Стефана Грабця (Grabec, 1950), Ярослава Рудницького (Rudnicki 1939), Тетяни Марусенко (Марусенко), Світлани Личук (Личук, 2015), Ірини Потапчук (Потапчук, 2012), Ірини Задорожньої (Задорожня, 2021), Тетяни Громко (Громко), Надії Сіденко (Сіденко, 2003), Олени Слободян (Слободян, 2017), Олени Черепанової (Черепанова), Світлани Шийки (Шийка, 2013), Оксани Данилюк (Данилюк), одягу та взуття – дослідження Галини Гримашевич (Гримашевич), Галини Березовської (Березовська), обрядової лексики – Тетяни Тищенко (Тищенко), Наталі Хібеби (Хібеба, 2021), Лесі Хомчак (Хомчак, 2012), їжі та посуду – Віри Різник (Різник, 2016), Еріки Гоци (Гоца, 2010), Олексія Оскирка (Оскирко, 2018), вишівальної лексики – Ірини Зінченко (Зінченко, 1997), назв людини та її рис – Валентини Леснової (Леснова, 2004), Ганни Мартинової, Тетяни Щербини (Мартинова & Щербина 2020), Людмили Колеснік (Колеснік, 2016) та ін.

Ці дослідження не тільки поповнили корпус новим колоритним матеріалом, а й часто слугували „посібником” для уточнення семантики й відтворення деталей. Цей перелік можна було б продовжувати, адже українську діалектологію активно збагачують дослідження тематичних груп на матеріалі різних говорів.

Залучення різноматематичних матеріалів говорів української мови дало змогу виявити вузьколокальні діалектні назви, значення яких незрозумілі для представників інших частин українського діалектного простору (інших етногруп), що увиразнює ексклюзивні риси картин світу мікросоціумів, професійних груп. До прикладу, у мовленні гуцульських лісорубів зафіксовано *вершана*, *вершаканя* ‘зрубане дерево, яке спускають верхівкою донизу’, *верх*, *вершак*, *вершак* ‘верхній кінець колоди’, *подол* ‘нижній кінець колоди’, *верховий сук* ‘відросток стовбура не від серцевини дерева’, *нижнік*, *низовий робітник*, *спідняк* ‘той, хто стоїть нижче під час спуску дерева з гори’ (КСГГ; КГ; пор. Жел., т. 1, с. 528; Гр., т. 2, с. 563), шахтарів Донбасу – *нагора* <ити> ‘додому’ (ФСГД, с. 143), рибалок Одещини та Нижнього Подністров’я – *верха* / *споді* ‘верхня / нижня частина снастей’, *верховік* / *сподовік* ‘рибалка, який тягне верхній / нижній край снасті’, *гур* ‘спосіб риболовлі’, ‘човни для риболовлі’ (Бондар, сс. 37, 183; Берлізов, сс. 44, 33; Москаленко, сс. 20, 67), вівчарів Гуцульщини та Закарпаття – *верхня* / *спідня щіть* ‘щітка, якою розчісують вовну зверху / низу’, *вершак*, *вершак* ‘верхня частина вуха вівці, на якому ставлять знак-мітку’ (КГ; КСГГ; Грицак, с. 240); землеробів – *вершаліна* ‘борона, виготовлена з верхівки дерева’ (Яв., с. 73); *гуріхом* <ити> ‘зліва <ити> (про

місце запрягання підпряжного коня, який іде „верхом”, не борозною)’ (Аркушин, с. 111); медиків – *завєрія, заверико́ва кість* ‘суглоб’ (Жел., т. 1, с. 233), *зверхні хороби* ‘шкірні хвороби’ (Доман., сс. 101–102, 105) тощо.

Деривати *повєрхнік* і *погірнік*, які репрезентують лексикон гуцульських пастухів, слугують цікавим прикладом взаємодоповнення на рівні і структури, і семантики. Лексеми фіксують різночасові діалектні джерела з Гуцульщини (XIX–XXI ст.) зі значеннями:

- ‘пасовище для дійних овець у полонині’: *повєрхнік* (Мосора, с. 106; Janów, s. 171 („powernýk = pohirnýk”)); ЗКДА, нм 19; КСГГ), *погірнік* (Janów, s. 171 („pastwisko koło staji dla owiec, które puszcza się tam po wydoju wieczornym”)); Шух., т. 1, сс. 29, 215);
- ‘вечірній випас худоби після доїння’: *повєрхнік* (Janów, s. 182 („pasza wieczorna”)); КСГГ), *повернік*⁴ (Горбач_Б, с. 201 („пасіння овець на полонині під вечір; пасовище коло стаї, коротко заки їх доять”)), *погірнік* (КСГГ).

Мотивація та походження слова *повєрхнік* (*повєрнік*) викликала етимологічні дискусії. Укладачі ЕСУМу, не пов’язуючи *повєрхнік* і *повєрнік*, вважають, що назву *повернік* утворено від *повєрн* ‘вороття’ (ЕСУМ, т. 5, с. 467), із чим важко погодитися, оскільки наявність слова *погірнік*, яке утворене за тією ж словотвірною моделлю, що й *повєрхнік* (*по-вер(х)-ник, по-гір-ник*), дає підстави для припущення про зв’язок із *верхом* (*верх, гора* ‘високогірне пасовище’) (детально див. Ястремська, 2008, с. 123).

У лемківських говірках, записаних й опрацьованих у різний період (перша половина XIX ст. – кінець XX ст.), виявлено прикметникові форми *верхівній, верхівнічний* із протилежними значеннями. Стефанія Панцьо та Наталія Лісняк (Панцьо, с. 36) у сучасних говірках записали обидві форми із семантикою ‘тонкий, делікатний; зроблений із верхньої частини рослин (про полотно)’: *Верх’їуне, а дагде вирх’їуничне, – то было так’е полотно делікатне*; у записах Я. Головацького занотовано вислів *кошуля верхивчова* ‘сорочка з тонкого полотна’: *Кошуля дюндєва* [‘розкішний, прекрасний’ – Т. Я.] / *Сама верхивчова, Съ граховяноквъ вышивана, Съ бобовяноквъ преплетана* (Гол., т. 3, с. 493). Натомість Іван Верхратський (Верхр_ЗнС, с. 261) зафіксував *полотно верьхівне* зі значенням ‘грубий, товстий, згрібний’, подаючи коментар – „саме грубе”, а Олекса Горбач (Горбач_КБ, с. 8) у говірці с. Красний Брід –

⁴ Гуцульським говіркам властиве „спрощення” *верх до вер* (КСГГ).

дериват *верхівчаний* „згрібний, грубий (про полотно)”. Пояснити це явище складно.

Неоціненне значення мають *етнографічні праці* кінця ХІХ – початку ХХ ст., які становлять другу групу джерел, – Володимира Гнатюка, Антіна Онищука, Володимира Шухевича, Петра Шекерика-Доникова (Гуцульщина), Івана Франка, Івана Максимчука, Михайла Зубрицького, Володимира Кобільника, Яна Фальковського (Бойківщина), Василя Доманицького, М. Шишкевича (Волинь), Михайла Русова (Полтавщина), М. Могильченка, П. Коломийченко (Чернігівщина), Павла Тарасевського, Митрофана Дикарева (Воронежчина) та ін. Цінність цих праць, окрім збереження й фіксації культурних артефактів, у тому, що автори та записувачі намагалися відтворити їх за допомогою говірки, зберігаючи таким чином і мовну автентичність регіонів.

Третя група – *загальнономовні словники* – знані й популярні лексикографічні праці Євгена Желехівського та Софрона Недільського, Павла Білецького-Носенка, Фортуната Піскунова, Дмитра Яворницького, Бориса Грінченка й реабілітовані, повернені із забуття та замовчування репринти, які доповнюють нішу лексикографічних праць 20-х років ХХ ст., зокрема, й оригінальним діалектним матеріалом, не засвідченим в опрацьованих діалектних джерелах. До прикладу,

низота ‘низовина’: *Ой кінь побіг низотою, а орел полетів та висотою* (Гр., 1927/2017, т. 3, с. 465);

горіще ‘горище’: *Скинув з горіща; Поліз на горіще* (Гр., 1927/2017, т. 1, с. 378; пор. *Петра... поймано на горьцу* (XVII) (Тимч_ІС, с. 582));

низі ‘нижня частина снастей’ (Гр., т. 2, с. 563);

горяк ‘удар м’ячем вверх під час гри у „гілки”’ (Гр., т. 1, с. 317; Гр., 1927/2017, т. 1, с. 384);

гурака ‘вгору піднявши руки’: *Гурака хватав гилку* (Гр., т. 1, с. 340; Гр., 1927/2017, т. 1, с. 412; пор. ЕСУМ, т. 1, с. 621);

звєришувати ‘наповнювати доверху, ущерт’: *Насипав мірку жита та ще й звершив* (Гр., т. 2, с. 129); ‘доходити до чогось, переходити’: *Звершити балку* (Гр., т. 2, с. 129);

нізити ‘занизько стріляти; стріляти нижче за ціль’ (Гр., т. 2, с. 563);

горою <*співати*> ‘беручи високі ноти; високо’: *Ти бери горою, а я буду окселентувати* (Гр., т. 1, с. 309; Гр., 1927/2017, т. 1, с. 375; пор. *Спѣваетъ акселента горою вологато* [‘поволі’ – Т. Я.], *говорить грубо* (чернець) (XVIII ст.) (Тимч_ІС, с. 14) та ін.

Діахронійний аспект дає змогу виявити не тільки результати внутрішніх процесів, а й динаміку цих процесів. Тому дослідження вербалізаторів

концепту у двох площинах – історичній та сучасній – надзвичайно важливе, адже тільки за такої умови можливо системно осмислити концепт. Співвідношення сучасних назв зі словами, засвідченими в пам’ятках різного періоду, уможливорює цікаві висновки щодо динаміки лексичного складу. Семантична еволюція слів репрезентує історичний контекст і водночас безпосередньо відображає сучасну інтерпретацію.

Четверту групу сформували *історичні джерела*, використані для реконструкції структурних та семантичних особливостей: історичні словники, картотеки історичних словників, пам’ятки.

Історії слів відображають закономірності формування людської думки, моделюючи зв’язки між поняттями. Формування значень – процес простий і складний водночас. Семантичні зміни – розширення, звуження, зсув чи поляризація семантики – виразно репрезентують особливості народного світосприйняття, менталітету народу, що виявляються у відповідних асоціаціях у свідомості мовців (див. Ястремська, 2021, сс. 181–184).

Прикладом розвитку семантики слугують іменники *гóрниця* (див. табл. 1) та *вершіна* (див. табл. 2).

Таблиця 1.

Семантична еволюція іменника *гóрниця* (*гірниця*)

Значення	Перша фіксація	Джерела
1. ‘гірська місцевість’	XI ст.	(МС, т. 1, с. 560)
1.2. ‘поле, розташоване під горою’	XIX ст.	(Кміт, с. 49; Он., т. 1, с. 185)
2. ‘кімната’	XI ст.	(МС, т. 1, с. 560; ДЄ, с. 459; СУМ ¹⁶⁻¹⁷ , т. 1, с. 72; т. 7, с. 34; Тимч_ІС, с. 573; Тимч_МС, т. 1, с. 40; Гр., т. 1, с. 313; Гр., 1927/2017, т. 1, с. 348)
2.1. ‘кімната у верхній частині будинку’	XV ст.	(СУМ ¹⁶⁻¹⁷ , т. 7, с. 34)
2.1.1. ‘горище’	XX ст.	(Гр., т. 1, с. 286; Гр., 1927/2017, т. 1, с. 348 (<i>гірніця, гóрніця</i>))
2.2. <i>fig</i> ‘Божа обитель, небесне царство’	XII ст.	(МС, т. 1, с. 560 (<i>гóрниця Сіонська</i>))

Джерело: авторське опрацювання.

Уперше слово документують пам’ятки від XI ст.: перше значення, пов’язане з горою, – ‘гірська місцевість’: *Въставъши Мариа иде въ горъницѣ съ тѣщаникъмъ въ градъ Іюдовъ* (МС, т. 1, с. 560 („Остромирове

Євангеліє”)). Відтак на початку ХХ ст. у бойківських говірках занотовано слово *гóрниця* зі значенням ‘поле, розташоване під гору’ (Кміт, с. 49; Он., т. 1, с. 185).

Друге значення, яке стосується замкненого простору, – ‘кімната’:

Горе иже зждеть домъ свои на высоту съ неправдоѡ. и горница своя не въ соудѣ (МС, т. 1, с. 560 („Ізборник 1073”)); *И тѣ вама покажеть горьницу великоу постѣлану* (ДС, с. 459); *Зготована горница и агне(ц) великодный оупечено; Шнь вамь оукажє(т) гръницуо великоую и оусланоую* (СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. 1, с. 72; т. 7, с. 34); *Там была зготована горница и трапеза* (Тимч_ІС, с. 573); *Згорѣла ... бакшта великая, и бакшта другая з горницею* (Тимч_МС, т. 1, с. 40).

На жаль, за поданими контекстами з’ясувати розташування кімнат (у верхній чи нижній частині будинку) складно.

Кілька цитат апелює до історії про біблійного пророка Іллю, який виніс померлого сина вдовиці на гору – до свого помешкання: *Взємь за роукоу снѣ своего възведь є(г) на горницу свою; Взаль єгѡ з’єи лона, и несль єгѡ на горницу гдѣ самъ мешкаль* (СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. 7, с. 34); пор. *І взяв у неї з лона, поніс його на гору у світлицю, де мешкав* (І Цар. 17:19) (СП, сс. 361–362).

Дослідники припускають, що первинно слово *горниця* позначало кімнату, розташовану вгорі, відтак – просто кімнату чи гарно прибрану кімнату, що підтверджують і наведені цитати. Євген Тимченко, зокрема, пропонує значення „покій, кімната (спочатку горішній, а там взагалі)” (Тимч_ІС, с. 573). Як свідчать опрацьовані джерела, найпізніші фіксації цього слова містять словники початку ХХ ст. із семантикою ‘кімната’: *У городі Килиї татарин сидить бородатий, по гірницях похощає* (Гр., т. 1, с. 313; Гр., 1927/2017, т. 1, с. 348); *А йдїть-но, дядьки, вас у горниці кличуть; Наша горниця з богом не споритьсѣ: як на дворі тепло, то й у нас не холодно* (Гр., 1927/2017, т. 1, с. 380).

Спорадично в пам’ятках зафіксовано словосполучку з компонентом *гóрниця*, яка номінує замкнений простір, локалізований „вгорі”, у небі – Царство небесне, Божа обитель: *Възидемъ ныня и мы, братіє, мыслєно въ Сїоньскую горницу* (МС, т. 1, с. 560).

Таблиця 2.

Семантична еволюція іменника *вершина*

Значення	Перша фіксація	Джерела
1. 'верхня, найвища частина об'єкта'	XIX ст.	(Жел., т. 1, с. 65; СУМ, т. 1, с. 338; СУМ-20, с. 282)
1.1. 'вершина гори, пагорба'	XX ст.	(КГ; Марусенко_С, с. 220; Потапчук, 2012, с. 244; Личук, 2015, сс. 257–258; Громко, сс. 37–38; Слободян, 2017, с. 281; Задорожня, 2021, сс. 55, 199; Черепанова, сс. 41–42; ГМ, т. 3, с. 181; Шийка, 2013, с. 292)
1.1.1. 'верхів'я річки'	XVI ст.	(Тимч_МС, т. 1, с. 94; СУМ ¹⁶⁻¹⁷ , т. 3, с. 242; УК, сс. 42–43; Жел., т. 1, с. 65; Гр., т. 1, с. 141; Потапчук, 2012, с. 244; Личук, 2015, сс. 257–258; Слободян, 2017, с. 281; Марусенко, с. 220; ГМ, т. 3, с. 182)
1.2. 'вершина яру'	XVIII ст.	(Тимч_ІС, с. 203; Гр., т. 1, с. 141)
1.2.1. <i>ES</i> 'яр'	XX ст.	(Марусенко, с. 249)
1.2.1.1. <i>ES</i> 'найглибше місце водойми'	XX ст.	(Бондар, с. 37)
1.1.2. <i>fig</i> 'один із етапів життя'	XX ст.	(ЗА)
2. 'верхня межа поля'	XX ст.	(Слободян, 2017, с. 281)
2.1. 'верхня (північна) частина Дністровського лиману'	XX ст.	(Берлізов, с. 33)
3. 'поверхня об'єкта'	XIX ст.	(Жел., т. 1, с. 65)

Джерело: авторське опрацювання.

Уперше слово *вершина*, як свідчать опрацьовані джерела, документують пам'ятки XVI ст. зі значенням 'верхів'я річки': *От вершини до устя Макаровка* (XVI ст.); *У вершини річки, прозиваеомой Богучарь* (XVIII ст.) (Тимч_ІС, с. 221 („горішній біг річки”); СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. 3, с. 242 („верхів'я, верхоріччя”); УК, сс. 42–43 („верхня течія річки або озера та прилегла до неї місцевість”)); *На вершинь рѣчки Омелника* (XIX ст.) (Тимч_МС, т. 1, с. 94 („верховье (реки)”). Натомість найпопулярніше значення 'вершина гори' (пор. СУМ-20, с. 282 (1 значення)) фіксують тільки сучасні джерела.

Ці приклади ілюструють семантичний зсув ‘верхів’я річки’ → ‘вершина яру’ → ‘яр’, номінуючи протилежні поняття і слугуючи прикладом енантіосемії. Олександр Тараненко наводить їх як зразок „розвитку протилежного значення через посередництво проміжного значення: *верх діал.* ‘яр, глибока яма’ розвинулося не прямо від *верх (гори тощо)*, а від *верх* ‘верхів’я, витоки’, які були в таких западинах” (Тараненко, 2004, с. 173).

Семантичні трансформації мовних одиниць у діахронії і в синхронії репрезентують моделі семантичних змін, адже „діахронічний підхід до системи мови аж ніяк не можна розглядати відірвано, без взаємозв’язку з її синхронією. Кожної миті свого існування мова посилається на свої минулі стани і є наслідком їх розвитку. Вона з них випливає” (Возняк, 1998).

Саме тому важливим аспектом аналізу є фіксація історичних змін (формальних і семантичних), для чого залучено історичні словники й пам’ятки української мови, що документують семантичні зміни в часі. Залучення інформації історичних джерел дало змогу:

- реконструювати „втрачені” ланки: словотвірні (*гориця* ‘гора’ (XI ст.) (МС, т. 1, с. 554) → лемк. *горичка* (Верхр_Л, с. 367), *низовець (низовць)* (XV ст.) (МС, т. 2, с. 448) → *пониzóвець* (СУМ, т. 7, с. 161) та ін.) та семантичні (*вершіна* ‘вершина яру’ (XVIII ст.) → ‘яр’ (XX ст.), *гóрниця* ‘гірська місцевість’ (XI ст.) → ‘поле, розташоване під гору’ (XIX ст.), ‘кімната (розташована вгорі)’ (XI ст.) → ‘горище’ (XX ст.) та ін.);
- виявити унікальні форми чи значення (напр., із семантикою ‘річкова долина; русло’ пам’ятки фіксують *доль, долокъ, раздоль* (СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. 8, с. 112; т. 5, с. 229; МС, т. 3, сс. 34–35), натомість діалектам відома тільки форма *доліна* (Фальк., с. 116; Шух., т. 1, сс. 6, 7, 14; Шек_Р, с. 301; Шек_ДИ, сс. 9, 187, 370); у пам’ятках із XVII ст. засвідчено дериват *звѣрхність* із семантикою ‘сила, могутність’ (СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. 11, с. 103; Тимч_МС, т. 2, с. 168) (ССП „Соціальна ієрархія”), що доповнило семантичну структуру слова *звѣрхність*, та ін.);
- доповнити ряди словотвірних (напр., *завершіанин* (XIV ст.) (СУМ¹⁴⁻¹⁵, т. 1, с. 371) – *загорянин* (XIX ст.) (Гр., т. 2, с. 29) – *підгірянин* (XIX ст.) (Жел., т. 2, с. 639; Гр., т. 3, с. 163)) та семантичних, зокрема метафоричних, моделей (*верх* ‘верхня частина об’єкта’ (фіксує більшість джерел різних історичних періодів) ↔ ‘верхівка дерева, рослини’ (більшість джерел) ↔ ‘дах будівлі’ (більшість джерел) ↔ ‘горище’ (XVI ст.) (СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. 3, с. 241) ↔ ‘голова людини’ (XII ст.) (МС, т. 1, с. 466) ↔ ‘верхня частина голови; маківка’ (XV ст.) (СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. 13, с. 183) та ін.).

Джерела також здатні відтворити у словах сторінки історії, напр., пов'язані із землями Війська Запорозького в пониззі Дніпра. Пам'ятки української мови від XVI ст. документують форми однини й множини базового слова *низ* (*низі́*) на позначення цієї місцевості:

(Козаки) жонокъ охочихъ тыхъ намовляли и закликали, абы зъ ними на низъ ишли (XVI ст.); *Аже на Запорожю зоставати не могъ за- для залогои ... поийшоъ на Низъ ку мору* (XVII ст.) (Тимч_ІС, сс. 4, 9); *Прислалъ до насъ листокъ, писаный до тебе отъ козаковъ зъ Низу* (СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. 16, с. 47); (Пискунов, с. 67 (*Низ, Запорожжє „нынѣшнія губерніи Херсонская и Екатеринославская или Новороссійскій Край”*)); *Сидів він зімовником [‘зимарка’ – Т. Я.] серед дикого степу на Низу; Славна Чута товстими дубами, ще славніша Низом, козаками* (Гр., т. 2, сс. 153, 563 („земли Войска Запорожскаго”)); Жайворонок, с. 396 („землі Війська Запорозького у низов’ї Дніпра”) та ін.

Окрему підгрупу сформували назви запорізького козака (із Січі, із пониззя Дніпра):

дніпронизовий козак: Въ Козаках Днѣпронизовихъ ... (XVIII ст.)

(Тимч_ІС, с. 728 („що мешкав на пониззі Дніпра”));

низовѣць (Гр., т. 2, с. 563 („запорожській казакъ”); СУМ-20, с. 1947);

низовий козакъ: Ми маєм о Богу надію, же (великіє государи) зезво- лят нас войско низовое в милости своей ховати (Яв., с. 76); *<Запорозці> выслали изъ ... войска низового своего товарища; (Борошна) на ваше низовое товариство* (XVII ст.) (Тимч_ІС, сс. 7, 191); *Козаки низовые, низовые козаки – низові козаки, низовики* (СУМ¹⁶⁻¹⁷ 14, с. 164); (Жайворонок, с. 396; СУМ 5, с. 411; СУМ-20, с. 1947 („який живе, перебуває, розташований у пониззі річки”));

низовік (СУМ 5, с. 411; СУМ-20, с. 1947; Жайворонок, с. 396).

В історичних джерелах вдалося виявити слова, які „загубилися в часі” на різних етапах розвитку мови, яких не фіксують сучасні джерела, напр.:

вершинокъ, совершеннокъ ‘кінець, закінчення’ (XVI ст.) (СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. 3, с. 243; КСУМ¹⁶⁻¹⁷), *вершиє, вершьє, вершокъ* ‘брунька, пуп’янок’ (XVI ст.) (СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. 3, с. 243), *вершки деревянные* ‘плоди дерев’ (XVI ст.) (Тимч_ІС, с. 221), *горная* ‘гірський край’ (XII ст.) (МС, т. 1, с. 560), *подольє* (XII ст.), *подольє* (XI ст.) ‘частина міста в прибережній низині (на противагу *горі*)’ (МС, т. 2, с. 1043), *удолля* ‘долина’ (XV ст.) (МС, т. 3, сс. 1152–1153; Тимч_ІС, сс. 772–773), *удольний* ‘який росте у низині’ (XV ст.) (МС, т. 3, сс. 1154, 1324),

нізьство ‘підлість, приниження гідності, ницість’ (XI ст.) (МС, т. 2, с. 449), *пони́жений головою* (XI ст.) ‘смирений’ (МС, т. 2, с. 1080), *горей* ‘насамперед, передусім’ (XVI ст.) (СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. 4, с. 99), *горне* ‘гордовито’ (XVI ст.) (СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. 7, с. 33), а також топоніми *горы великия* ‘Карпатські гори’ (XII ст.), *Подолець* ‘Поділля’ (XIV ст.) (МС, т. 1, с. 552). До прикладу, слово *верх* у значенні ‘голова’ документують пам’ятки XII ст. (МС, т. 1, с. 466), натомість це слово закріпилося у фраземах, які мовці вживають зі значенням ‘бешкетувати’: *д’яблу (чорту) верх зривати* (ФСЛГ, с. 106); *Čortu ver'ch zryvati* (Hnat, s. 119).

Невід’ємний етап дослідження – відтворення культурного складника, який часто є елементом семантики мовних одиниць, супроводжує й модифікує основне значення. Мовні одиниці, корелюючи з позамовними елементами (культурними, світоглядними), моделюють семантичну і функційну рельєфність, виявляють зв’язок із формальним (структурним) елементом, уможлиблюють окреслення відношення форми і змісту.

Залишилося „застиглою” в часі чимало фразем, пор. *боуди понижень главою* ‘виявлятиме покір, смирення’ (XI ст.), *пошол’ горою гордыни* ‘став гордим, пихатим’, *ходити долом смиренія* ‘бути смиренным, покірним’ (XVII ст.) (Тимч_ІС, с. 565), *верх брати (взяти), верх мати, верх одержати* ‘здобувати перевагу’, ‘бути сильнішим, кращим за інших; перемагати’ (XVI ст.) (СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. 3, с. 241), *вынуритисѧ на верхъ з’ гріховъ своихъ* ‘очистити душу’ (XVII ст.) (Тимч_ІС, с. 425), *горы переставляти, горы постигати* ‘досягати найбільших успіхів у чомусь’ (XVII ст.) (СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. 7, с. 20). Щодо виразу *наверх впливати (виходити)* ‘ставати відомим широкому загалові’, який активно вживають носії говорів (Ількевич, с. 78; Шек_Р, с. 80; Шек_ДИ, с. 110; КГ; СБ, с. 369; ЛЛ, сс. 141, 198, 648, 651; Бондар, с. 85), Є. Тимченко задокументував у пам’ятках XVIII ст. фразему *лежати долѣ* із протилежним значенням ‘бути прихованим, затаєним’: *Теперь правда лежит долѣ, а неправда в доброй волѣ* (Тимч_ІС, с. 775).

Діалектні джерела фіксують колоритні фразеологічні одиниці, паремії, які є важливими засобами активації концепту, оскільки відтворюють приховані смисли, до прикладу, *на сто гір* ‘дуже гучно’ (Верхр_Л, с. 225), *піті на поділе (Поділе)* ‘залишити, покинути чоловіка й повернутися до батьків’ (Жел., т. 2, с. 676⁵), *колі вгору води обёрнуть* (КГ), *колі гори*

⁵ Можна припустити також зв’язок із дієсловом *ділити* (ідеться про поділ майна), проте словник наводить як похідне значення від ‘Поділля (частина Малоросії)’.

Черемош течіме (БГ, с. 380) ‘ніколи’, *хвата́ти верхі* ‘вивчати поверхово, негрунтовно’ (Дзендз., с. 13), *потава́ти успід* ‘тухнути, гаснути’ (Шек_Р, с. 308), *підверну́ти собі підспід* ‘підкорити своїй владі’ (Гр., т. 4, с. 177), *на низьке сісти* ‘бідувати’ (Шек_ДИ, с. 154).

Особливістю пропонованого дослідження є емпіричний матеріал, ексерцований із джерел, які не тільки відтворюють „живе” мовлення українців (діалектні тексти, словники, атласи, дескриптивні студії), а й фіксують історичні зміни від найдавніших часів. Кожен із типів джерел – історичні пам’ятки, етнографічні й фольклорні матеріали, діалектні словники, тексти чи атласи, записи живого мовлення – по-різному відображають концепт, дають змогу різноаспектно розкрити його специфіку, апелюючи до історії чи культури, скеровуючи дослідника в час або простір – у глибину віків чи в різні куточки України.

Діалектне мовлення, яке не завжди підпорядковується законам і нормам літературної мови, виявляє особливості мовних явищ на різних рівнях. Як симбіоз мови й культури, діалект розкриває деталі та особливості людського світобачення, пояснює явища матеріальної та духовної культури в уявленні посполитої людини. Переваги діалектного матеріалу безперечні, адже саме діалектні одиниці розкривають нові аспекти картини світу, дають змогу простежити реальний хід думок діалектоносія, виявити специфіку його слово- та світотворення, що пов’язано з особливостями концептуалізації довкілля у свідомості діалектоносіїв – мешканців високогір’я чи степів.

У перспективі важливим є порівняльний аналіз вербалізаторів концепту передусім у слов’янських мовах, що не тільки дасть змогу простежити міжмовні й міждіалектні паралелі, а й з’ясувати особливості форми й змісту мовних одиниць.

БІБЛІОГРАФІЯ

Джерела

Аркушин – Аркушин, Г. (2016). *Словник західнополіських говірок: А–Я*. РВВ „Вежа”.

Transliteracja: Arkushyn, H. (2016). *Slovník zakhidnopoliskyykh hovirok: A–Ya*. RVV „Vezha”.

БГ – Руснак, Н., Гуйванюк, Н., & Бузинська, В. (Упор.) (2006). *Буковинські говірки. Хрестоматія діалектних текстів*. Рута.

Transliteracja: Rusnak, N., Huivaniuk, N., & Buzynska, V. (Upor.) (2006). *Bukovynski hovirky. Khrestomatiia dialektnykh tekstiv*. Ruta.

- Березовська – Березовська, Г. (2010). *Словник назв одягу та взуття у східно-подільських говірках*. Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство.
- Transliteration:** Berezovska, H. (2010). *Slovník názv odiahu ta vzuttia u skhidnopodil'skykh hovirkakh*. Umanske komunalne vydavnycho-polihrafichne pidpryiemstvo.
- Берлізов – Берлізов, А. (1959). Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров'я. *Наукові записки Чернігівського державного педагогічного інституту*, 4(4), 82 с.
- Transliteration:** Berlizov, A. (1959). *Leksyka rybalstva ukrainskykh hovoriv Nyzhnoho Podnistrovia*. *Naukovi zapysky Chernihivskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu*, 4(4), 82 s.
- Б-Н – Білецький-Носенко, П. П. (1842/1966). *Словник української мови*. Наукова думка.
- Transliteration:** Biletskyi-Nosenko, P. P. (1842/1966). *Slovník ukrainskoi movy*. Naukova dumka.
- Бондар – Бондар, О. (Ред.). (2011). *Словник українських говорів Одещини*.
- Transliteration:** Bondar, O. (Red.). (2011). *Slovník ukrainskykh hovoriv Odeshchynu*.
- Верхр_ЗНС – Верхратський, І. (1901–1902). Знадоби для пізнання угорско-руських говорів. Говори з наголосом сталим. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 40, 44–45.
- Transliteration:** Verkhratskyi, I. (1901–1902). *Znadoby dlia piznania uhorskoruskykh hovoriv. Hovory z naholosom stalym*. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, 40, 44–45.
- Верхр_ЛІ – Верхратський, І. (1902). Про говір галицьких лемків. *Збірник філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка*, 5.
- Transliteration:** Verkhratskyi, I. (1902). *Pro hovir halytskykh lemktiv*. *Zbirnyk filologichnoi sektsyi Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, 5.
- ГГ – Закревська, Я. (Ред.). (1997). *Гуцульські говірки: Короткий словник*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Transliteration:** Zakrevska, Ya. (Red.). (1997). *Hutsulski hovirky: Korotkyi slovník*. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy.
- ГМ – Бідношия, Ю. та ін. (Уклад.). (2003–2005). *Говірка села Машеве Чорнобильського району* (Т. 1–4). Довіра.
- Transliteration:** Bidnoshiya Yu. ta in. (Komp.). (2003–2005). *Hovirka sela Masheve Chornobyl'skoho raionu* (Т. 1–4). Dovira.
- Гол. – Головацький, Я. (1863). *Народня пѣсни Галицкой и Угорской Руси* (Ч. 1–3).
- Transliteration:** Holovatskyi, Ya. (1863). *Narodnyia pisni Halytskoi y Uhorskoi Rusi* (Ch. 1–3).
- Голянич – Голянич, М.І. (2018). *Мовний портрет села Тюдів*. Словник (Т. 1. А–М). Лілея НВ.

- Transliteracija:** Holianych, M.I. (2018). *Movnyi portret sela Tiudiv. Slovnyk* (Т. 1. А–М). Lileia NV.
- Горбач_Б – Горбач, О. (1997). Південнобуковинська гуцульська говірка і діалектний словник с. Бродина, пов. Радівці (Румунія). В О. Горбач, *Зібрані статті: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія*, 8 (сс. 136–238).
- Transliteracija:** Horbach, O. (1997). Pivdennobukovynska hutsulska hovirka i diialektnyi slovnyk s. Brodyna, pov. Radivtsi (Rumuniia). W O. Horbach, *Zibrani statti: Istoriiia movu. Diialektolohiia. Leksykolohiia*, 8 (ss. 136–238).
- Горбач_КБ – Горбач, О. (1973). Південнолемківська говірка й діалектний словник села Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина).
- Transliteracija:** Horbach, O. (1973). Pivdennolemkivska hovirka y diialektnyi slovnyk sela Krasnyi Brid bl. Medzhylaborets (Priashivshchyna).
- Горбач_П – Горбач, О. (1997). Мармароська говірка й діалектний словник с. Поляни над р. Русковою (Румунія). В О. Горбач, *Зібрані статті: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія*, 8 (сс. 276–323).
- Transliteracija:** Horbach, O. (1997). Marmaroska hovirka y diialektnyi slovnyk s. Poliany nad r. Ruskoivoiu (Rumuniia). W O. Horbach, *Zibrani statti: Istoriiia movu. Diialektolohiia. Leksykolohiia*, 8 (ss. 276–323).
- Гр. – Грінченко, Б. (Ред.). (1907–1909). *Словарь української мови* (Т. 1–4).
- Transliteracija:** Hrinchenko, B. (Red.). (1907–1909). *Slovar ukrainskoi movy* (Т. 1–4).
- Гр., 1927/2017 – Грінченко, Б. (Упор.), Єфремов, С., & Ніковський, А. (Ред.). (1927/2017). *Словник української мови* (Т. 1–3). Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Transliteracija:** Hrinchenko, B. (Komp.), Yefremov, S., & Nikovskyi, A. (Red.). (1927/2017). *Slovyk ukrainskoi movy* (Т. 1–3). Vydavnychy dim Dmytra Buraho.
- Гримашевич – Гримашевич, Г. (2002). *Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок*. Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка.
- Transliteracija:** Hrymashevych, H. (2002). *Slovyk nazv odiahu ta vzuttia serednopoliskykh i sumizhnykh hovirok*. Zhytomyrskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. Ivana Franka.
- Грицак – Грицак, М. (2017). *Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області* (Т. 1. А -Б). КММ.
- Transliteracija:** Hrytsak, M. (2017). *Materialy do Slovnyka ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti* (Т. 1. А -Б). КММ.
- Громко – Громко, Т., Лучик, В., & Поляруш, Т. (1999). *Словник народних географічних термінів Кіровоградщини*.
- Transliteracija:** Hromko, T., Luchyk, V., & Poliarush, T. (1999). *Slovyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Kirovohradshchynu*.
- Данилюк – Данилюк, О. (2013). *Словник народних географічних термінів* (2-ге вид.). Вежа-Друк.

- Transliteracja:** Danyliuk, O. (2013). *Slovník narodných heografických terminův* (2. vyd.). Vezha-Druk.
- ДС – Німчук, В. (Ред.). (2012). *Добрилове Євангеліє 1164 р.*
- Transliteracja:** Nimchuk, V. (Red.). (2012). *Dobrylove Yevanheliie 1164 r.*
- Дзендз. – Дзендзелівський, Й. (1958). *Практичний словник семантичних діалектизмів Закарпаття.*
- Transliteracja:** Dzendzelivskiy, Y. (1958). *Praktychnyi slovník semantichnykh dialektizmiv Zakarpattia.*
- Доман. – Доманицький, В. (1905). Народня медицина у Ровенському пов. на Волині. В Вовк, Хв. (Ред.), *Матеріяли до української етнології*, 6, 100–107.
- Transliteracja:** Domanytskiy, V. (1905). *Narodnia medytyna u Rovenskomu pov. na Volyni.* W Vovk, Khv. (Red.), *Materiyaly do ukrainskoi etnologii*, 6, 100–107.
- ЕССМ – Трубачев, О., & Журавлев, А. (1974–). *Этимологический словарь славянских языков* (Т. 1–).
- Transliteracja:** Trubachov, O., & Zhuravliov, A. (1974–). *Etimolohicheskii slovar slavianskikh iazykov* (Т. 1–).
- ЕСУМ – Мельничук, О. (Ред.). (1982–2006). *Етимологічний словник української мови* (Т. 1–6). Наукова думка.
- Transliteracja:** Melnychuk, O. (Red.). (1982–2006). *Etymolohichnyi slovník ukrainskoi movy* (Т. 1–6). Naukova dumka.
- Жайворонок – Жайворонок, В. (2006). *Знаки етнокультури: словник-довідник.* Довіра.
- Transliteracja:** Zhaivoronok, V. (2006). *Znaky etnokultury: slovník-dovidnyk.* Dovira.
- Жел. – Желехівський, Є., & Недільський, С. (1886). *Малоруско-німецький словар* (Т. 1–2). З друкарні тов. ім. Шевченка, під зарядом К. Беднарського.
- Transliteracja:** Zhelekhivskiy, Ye., & Nedilskiy, S. (1886). *Malorusko-nimetskiy slovar* (Т. 1–2). Z drukarni tov. ym. Shevchenka, pid zariadom K. Bednarskoho.
- ЗА – *Записи Тетяни Ястремської.* Приватний архів Т. Ястремської.
- Transliteracja:** *Zapysy Tetiany Yastremskoi.* Pryvatnyi arkhiv T. Yastremskoi.
- ЗКДА – Удлер, Р. (Ред.). (1989). *Общезакарпатский диалектологический атлас* (Т. 1). ШТИНЦА.
- Transliteracja:** Udler, R. (Red.). (1989). *Obshchekarpatskiy dyalektolohicheskiy atlas* (Т. 1). Shtynytza.
- Ількевич – Ількевич, Г. (1841). *Галицкіи приповѣдки и загадки, збраніи Григорим Ількевичом.* Напечатано черенками О. О. Мехитаристів.
- Transliteracja:** Ilkevych, H. (1841). *Halytskii prypovidky i zahadky, zibranii Hryhorym Ilkevychom.* Napечатано cherenkamiy O. O. Mekhytarystiv.
- КГ – Грицак, М. *Словник говірок Закарпатської обл.* [Картотека]. Інститут української мови НАН України.
- Transliteracja:** Hrytsak, M. *Slovník hovirok Zakarpatskoi obl.* [Kartoteka] Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy.

- Кміт – Кміт, Ю. (1934). *Словник бойківського говору*. https://shron1.chtyvo.org.ua/Kmit_Yurii/Slovyk_boikivskoho_hovoru.pdf?
- Transliteracja:** Kmit, Yu. (1934). *Slovyk boikivskoho hovoru*. https://shron1.chtyvo.org.ua/Kmit_Yurii/Slovyk_boikivskoho_hovoru.pdf?
- КСГГ – *Словник гуцульських говірок* [Картотека]. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Transliteracja:** *Slovyk hutsulskykh hovirok* [Картотека]. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakivycha NAN Ukrainy.
- КСУМ¹⁶⁻¹⁷ – *Словник української мови XVI – I половини XVII ст.* [Картотека]. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Transliteracja:** *Slovyk ukraïnskoi movy XVI – I polovyny XVII st.* [Картотека]. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakivycha NAN Ukrainy.
- ЛЛ – Хобзей, Н., Сімович, О., Ястремська, Т., & Дидик-Меуш, Г. (2015). *Лексикон львівський: поважно і на жарт*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Transliteracja:** Khobzei, N., Simovych, O., Yastremska, T., & Dydyk-Meush, H. (2015). *Leksykon lvivskyy: povazhno i na zhart*. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakivycha NAN Ukrainy.
- Марусенко – Марусенко, Т. (1968). Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов). В *Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика* (сс. 206–255). Наука.
- Transliteracja:** Marusenko, T. (1968). Materyaly k slovari ukraynyskykh heohrafycheskykh apelliatyvov (nazvaniya relefov). W *Polesie: Lynthvystyka. Arkheolohyia. Toponutyka* (ss. 206–255). Nauka.
- Москаленко – Москаленко, А. (1958). *Словник діалектизмів українських говірок Одеської обл.*
- Transliteracja:** Moskalenko, A. (1958). *Slovyk dialektyzmiv ukraïnskykh hovirok Odeskoi obl.*
- Мосора – Мосора, М. (1885–1896). *Словар гуцульський зібраний Михайлом Мосорою 1885–1896*. [Рукопис]. Архів І. Франка у Києві. № 3/100.
- Transliteracja:** Mosora, M. (1885–1896). *Slovar hutsulskyi zibranyi Mykhailom Mosoroiu 1885–1896*. [Manuskrypt]. Arkhiv I. Franka u Kyievi. № 3/100.
- МС – Срезневский, И. (1893–1903). *Материалы для словаря древнерусского языка* (Т. 1–3).
- Transliteracja:** Sreznevskyy, I. (1893–1903). *Materialy dlia slovaria drevnerusskoho yazyka* (Т. 1–3).
- Он. – Онишкевич, М. (1984). *Словник бойківських говірок* (Ч. 1–2). Наукова думка.
- Transliteracja:** Onyshkevych, M. (1984). *Slovyk boikivskykh hovirok* (Cz. 1–2). Naukova dumka.
- Панцьо – Панцьо, С., & Лісняк, Н. (2015). *Словник прикметникового лексикону лемківських говірок*. Навчальна книга – Богдан.
- Transliteracja:** Pantso, S., & Lisniak, N. (2015). *Slovyk prykmetnykovooho leksykonu lemkiivskykh hovirok*. Navchalna knyha – Bohdan.

- Пискунов – Пискунов, Ф. (1882). *Словарь живаго народнаго, письменнаго и актовaго языка русскихъ южанъ Россійской и Австро-Венгерской имперіи* (2-е изд.). Тип. Е. Я. Федорова. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002770>
- Transliterationca:** Piskunov, F. (1882). *Slovar zhuyvaho narodnaho, pismennaho i aktovaho yazyka russkikh yuzhan Rossiiskoi i Avstro-Venherskoi imperii* (2. wyd.). Тур. Е. Я. Федорова. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002770>
- Піпаш – Піпаш, Ю., & Галас, Б. (2005). *Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області)*. Ужгородський національний університет.
- Transliterationca:** Pipash, Yu., & Halas, B. (2005). *Materialy do slovnyka hutsulskykh hovirok (Kosivska Poliana i Rosishka Rakhivskoho raionu Zakarpatskoi oblasti)*. Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet.
- СБ – Гнатишак, Ю., Сімович, О., Хобзей, Н., & Ястремська, Т. (2017). *Слова з Болехова*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Transliterationca:** Hnatyshak Yu., Simovych O., Khobzei N., & Yastremska T. (2017). *Slova z Bolekhova*. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy.
- СП – Хоменко, І. (Пер.) (1990). *Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами*. United Bible Societies.
- Transliterationca:** Khomenko, I. (Tlum.). (1990). *Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu. Povnyi pereklad, zdiisnnyi za oryginalnuyu yevreiskuyu, aramiiskuyu ta hretskuyu tekstamy*. United Bible Societies
- СУМ – Білодід, І. (Ред.). (1970–1980). *Словник української мови* (Т. 1–11). Наукова думка.
- Transliterationca:** Bilodid, I. (Red.). (1970–1980). *Slovyuk ukrainskoi movy* (Т. 1–11). Naukova dumka.
- СУМ¹⁴⁺¹⁵ – Гумецька, Л. (Ред.). (1977–1978). *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* (Т. 1–2). Наукова думка.
- Transliterationca:** Humetska, L. (Red.). (1977–1978). *Slovyuk staroukrainskoi movy XIV–XV st.* (Т. 1–2). Naukova dumka.
- СУМ¹⁶⁻¹⁷ – Гринчишин, Д., & Чікало, М. (Ред.). (1994–). *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* (Т. 1–). Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Transliterationca:** Hrynchyshyn, D., & Chikalo, M. (Red.). (1994–). *Slovyuk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (Т. 1–). Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy.
- СУМ-20 – *Тлумачний словник української мови: у 20 т.* (електронна версія Українського мовно-інформаційного фонду НАН України). <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>
- Transliterationca:** *Tlumachnyi slovyuk ukrainskoi movy: u 20 t.* (elektronna versiia Ukrainskoho movno-informatsiinoho fondu NAN Ukrainy). <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>

- Тимч_ІС – Тимченко, Є. (1930–1932). *Історичний словник українського языка* (Зош. 1–2: А–Ж).
- Transliteration:** Tymchenko, Ye. (1930–1932). *Istorychnyi slovnyk ukrainskoho yazyka* (Z. 1–2: A–Zh).
- Тимч_МС – Тимченко, Є. (1866–1948/2002). *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.* (Т. 1–2). ВПЦ „Літопис-XX”.
- Transliteration:** Tymchenko, Ye. (1866–1948/2002). *Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XV–XVIII st.* (T. 1–2). VPTs „Litopys-XX”.
- Тищенко, Т. (2014). *Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий опис: навчальний посібник*. Візаві.
- Transliteration:** Tyshchenko, T. (2014). *Shkhidnopodilskiy rodylniy obriad: leksykohrafichnyi i tekstovyi opysu: navchalnyi posibnyk*. Vizavi.
- УК – Дидик-Меуш, Г., & Слободзяник, О. (2015). *Українські красовиди XVI–XVIII ст. Слово – текст – словник*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Transliteration:** Dydyk-Meush, H., & Slobodzianyk, O. (2015). *Ukrainski kraievdydy XVI–XVIII st. Slovo – tekst – slovnyk*. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakivycha NAN Ukrainy.
- Фальк. – Фальковські, Я. (1937). З бойківсько-гуцульського пограниччя. *Літопис Бойківщини*, 9(7), 116–120.
- Transliteration:** Falkovski, Ya. (1937). Z boikivsko-hutsulskoho pohranychchia. *Litopys Boikivshchynu*, 9(7), 116–120.
- ФСГД – Ужченко, В., & Ужченко, Д. (2000). *Фразеологічний словник східнослов'янських та східностепових говірок Донбасу*.
- Transliteration:** Uzhchenko, V., & Uzhchenko, D. (2000). *Frazeolohichnyi slovnyk shkhdnoslobozhanskykh ta shkhdnostepovykh hovirok Donbasu*.
- ФСЛГ – Вархол, Н., & Івченко, А. (1990). *Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини*.
- Transliteration:** Varkhol, N., & Ivchenko, A. (1990). *Frazeolohichnyi slovnyk lemktivskykh hovirok Shkhdnoi Slovachchynu*.
- Черепанова – Черепанова, Е. (1984). *Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья: словарь*.
- Transliteration:** Cherepanova, E. (1984). *Narodnaia heohraficheskaiia terminolohiia Chernihovsko-Sumskoho Polesia: slovar*.
- Шек_ДИ – Шекерик-Доників, П. (2007). *Дідо Іванчик*. Редакція журналу „Гуцульщина”.
- Transliteration:** Shekeryk-Donykiv, P. (2007). *Dido Yvanchik*. Redaktsiia zhurnalu „Hutsulshchyna”.
- Шек_Р – Шекерик-Доників, П. (2009). *Рік у віруваннях гуцулів*. Редакція журналу „Гуцульщина”.
- Transliteration:** Shekeryk-Donykiv, P. (2009). *Rik u viruvanniakh hutsuliv*. Redaktsiia zhurnalu „Hutsulshchyna”.

Шух. – Шухевич, В. (1899–1908). Гуцульщина (Ч. 1–5). *Матеріали до українсько-руської етнології*, 2, 4–5, 7.

Transliteracja: Shukhevych, V. (1899–1908). Hutsulshchyna (Cz. 1–5). *Materyialy do ukraïnsko-ruskoï etnologii*, 2, 4–5, 7.

Яв. – Яворницький, Д. (1920). *Словник української мови* (Т. 1. А-К). Слово.

Transliteracja: Yavornytskyi, D. (1920). *Slovník ukraïnskoï movy* (Т. 1. А-К). Slovo.

Brückner – Brückner, A. (1957). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wiedza Powszechna.

Hnat – Hnát, A. (2003). *Krátky rusínsky slovník*. Trebišov.

Janów – Janów, J. (2001). *Słownik huculski*. Wydawnictwo Naukowe DWN.

Rudn. – Rudnyc'kyj, J. (1962–1972). *An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language* (V. I, P. I–X).

Skok – Skok, P. (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Kn. 1. А–Ј).

Studia – Karaś, M. (Red.). (1975). *Studia nad dialektologią ukraińską i polską. Z materiałów b. Katedry Języków Ruskich UJ. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 44.

Література

Білоусенко, П., & Німчук, В. (2009). *Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина)*. ТОВ „ЛІПС” ЛТД.

Transliteracja: Bilousenko, P., & Nimchuk, V. (2009). *Narysy z istorii ukraïnskoho slovotvorennia (sufiks -yna)*. TOV „LIPS” LTD.

Возняк, Т. (1998). *Тексти та переклади*. Фоліо. <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/vozniak-lib.htm>

Transliteracja: Vozniak, T. (1998). *Teksty ta pereklady*. Folio. <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/vozniak-lib.htm>

Гоца, Е. (2010). *Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах*. Гражда.

Transliteracja: Gotsa, E. (2010). *Nazvy yizhi y kukhonnoho nachynnia v ukraïnskykh karpatskykh hovorakh*. Grazhda.

Єрмоленко, С., Харитоновна, Т., & Ткаченко, О. та ін. (1998). *Мова в культурі народу: план-проспект. Мовознавство*, 4–5, 3–17.

Transliteracja: Yermolenko, S. S., Kharytonova, T. A., & Tkachenko, O. B. ta in. (1998). *Mova v kulturi narodu: plan-prospekt. Movoznavstvo*, 4–5, 3–17.

Єрмоленко, С. (2009). *Мінлива стійкість мовної картини світу. Мовознавство*, 3–4, 94–103.

Transliteracja: Yermolenko, S. (2009). *Minlyva stiikist movnoi kartyny svitu. Movoznavstvo*, 3–4, 94–103.

Задорожня, І. (2021). *Географічна лексика лівобережних середньонадніпрянських говірок: склад, варіювання семантичної структури* [Дисертація на здобуття

наукового ступеня кандидата філологічних наук, Інститут української мови НАН України]. Інститут української мови НАН України. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Zadorozhnia_Dys.pdf

Transliteracija: Zadorozhnia, I. (2021). *Neohrafichna leksyka livoberezhnykh serednonaddniprianskykh hovirok: sklad, variuvannia semantychnoi struktury* [Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk [rozprava doktorska], Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy]. Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Zadorozhnia_Dys.pdf

Зінченко, І. (1997). *Номінація вишівальних технік у гуцульських та суміжних з ними говірках* [Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Інститут української мови НАН України].

Transliteracija: Zinchenko, I. (1997). *Nominatsiia vyshyvalnykh tekhnik u hutsulskykh ta sumizhnykh z nymy hovirkakh* [Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk [abstrakt rozprawy doktorskiej], Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy].

Іващенко, В. (2006). *Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології)*. Видавничий дім Дмитра Бураго.

Transliteracija: Ivashchenko, V. (2006). *Kontseptualna reprezentatsiia frahmentiv znannia v naukovo-mystetskii kartyni svitu (na materialy ukrainskoi mystetstvoznavchoi terminolohii)*. Vydavnychi dim Dmytra Buraho.

Іліаді, О. (1999). Гніздо з основою **vьrx* / **vьrŝ* за даними слов'янської ономастичної та апелятивної лексики (матеріали для реконструкції). В М. Желєзняк (Ред.), *Slavica ta baltica v onomastytsi Ukraini* (ss. 104–108).

Transliteracija: Iliadi, O. (1999). Hnizdo z osnovoiu **vьrx* / **vьrŝ* za danymy slovianskoi onomastychnoi ta apeliatyvnoi leksyky (materialy dlia rekonstruktsii). W M. Zheliezniak (Red.), *Slavica ta baltica v onomastytsi Ukrainy* (ss. 104–108).

Іліаді, О. (2001). *Етимологічне гніздо з коренем **ver-* у праслов'янській мові. ДЛАУ.*

Transliteracija: Iliadi, O. (2001). *Etymolohichne hnizdo z korenem **ver-* u praslovianskii movi*. DLAU.

Козлова, Р. (1997). *Структура праславянського слова. Праславянское слово в генетическом гнезде*. БелГУТ.

Transliteracija: Kozlova, R. (1997). *Struktura praslavianskoho slova. Praslavianskoe slovo v henetycheskom hnezde*. BelHUT.

Колеснік, Л. (2016). *Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання* [Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Додатки, Інститут української мови НАН України].

Transliteracija: Koliesnik, L. (2016). *Nominatsiia liudyny v pokutsko-bukovynskykh hovirkakh: heneza ta prostorove variuvannia* [Dysertatsiia na

- zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk. Dodatky [rozprawa doktorska], Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy].
- Левченко, О. (2005). *Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект*. ЛРІДУ НАДУ.
- Transliteracija:** Levchenko, O. (2005). *Frazeolohichna symbolika: lnhvo-kulturolohichnyi aspekt*. LRIDU NADU.
- Леснова, В. (2004). *Номінація рис людини в українських східнословобожанських говірках*. Альма-матер.
- Transliteracija:** Liesnova, V. (2004). *Nominatsiia rys liudyny v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh*. Alma-mater.
- Личук, С. (2015). *Семантика та структура народних географічних назв Івано-Франківщини* [Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаніка]. Онлайн-бібліотека Чтиво. https://shron1.chtyvo.org.ua/Lychuk_Svitlana/Semantyka_ta_struktura_narodnykh_heohrafichnykh_nazv_Ivano-Frankivshchyny.pdf?
- Transliteracija:** Lychuk, S. (2015). *Semantyka ta struktura narodnykh heohrafichnykh nazv Ivano-Frankivshchyny* [Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk [rozprawa doktorska], Onlain-biblioteka Chtyvo. https://shron1.chtyvo.org.ua/Lychuk_Svitlana/Semantyka_ta_struktura_narodnykh_heohrafichnykh_nazv_Ivano-Frankivshchyny.pdf?
- Мартінова, Г., & Щербина, Т. (2020). Лексика на позначення рис характеру й поведінки людини в „Словнику середньонадніпрянських говірок”. *Мовознавчий вісник*, 28, 47–57.
- Transliteracija:** Martynova, H., & Shcherbyna, T. (2020). Leksyka na poznachennia rys kharakteru y povedinky liudyny v „Slovnyku serednonaddniprianskykh hovirok”. *Movoznavchyi visnyk*, 28, 47–57.
- Мацьків, П. (2007). *Концептосфера БОГ в українському мовному просторі*. Коло.
- Transliteracija:** Matskiv, P. (2007). *Kontseptosfera BOH v ukrainskomu movnomu prostori*. Kolo.
- Оскірко, О. (2018). *Назви їжі у східноподільських говірках* [Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького].
- Transliteracija:** Oskyrko, O. (2018). *Nazvy yizhi u skhidnopodilskykh hovirkakh* [Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk [abstrakt rozprawy doktorskiej], Cherkaskyi natsionalnyi universytet im. Bohdana Khmelnytskoho].
- Остапчук, Я. (2012). Номінативне та понятійне поле концепту *IMAGINATION*. *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”*. Серія „Філологія”, 29, 161–163.
- Transliteracija:** Ostapchuk, Ya. (2012). Nominatyvne ta poniatiiine pole kontseptu *IMAGINATION*. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu „Ostrozka akademiia”*. Serii „Filolohiia”, 29, 161–163.

- Потапчук, І. (2012). *Народна географічна термінологія в західноподільських говірках* [Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки].
Transliterationca: Potapchuk, I. (2012). *Narodna heohrafichna terminolohiia v zakhidnopodil'skykh hovirkakh* [Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk [rozprava doktorska], Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet im. Lesi Ukrainky].
- Різнюк, В. (2017). *Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддніпрянського суміжжя* [Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка].
Transliterationca: Riznyk, V. (2017). *Nazvy yizhi ta kukhonnoho nachynnia v hovirkakh nadsiansko-naddniprianskoho sumizhzhia* [Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk [abstrakt rozprawy doktorskiej], Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka].
- Сіденко, Н. (2003). Географічна апелятивна лексика говірки села Куйбишеве Матвіїв-Курганського району Ростовської області. *Діалектологічні студії*, 2, 112–119.
Transliterationca: Sidenko, N. (2003). Heohrafichna apeliatyvna leksyka hovirky sela Kuibysheve Matviiv-Kurhanskoho raionu Rostovskoi oblasti. *Dialektolohichni studii*, 2, 112–119.
- Слободян, О. (2017). *Географічна народна термінологія східнослобожанських говірок Луганищини* [Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Запорізький національний університет]. Запорізький національний університет. http://phd.znu.edu.ua/page//aref/02_2017/Slobodian_aref.pdf
Transliterationca: Slobodian, O. (2017). *Heohrafichna narodna terminolohiia skhidnoslobozhanskykh hovirok Luhanshchyny* [Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk [rozprava doktorska], Zaporizkyi natsionalnyi universytet]. Zaporizkyi natsionalnyi universytet. http://phd.znu.edu.ua/page//aref/02_2017/Slobodian_aref.pdf
- Тараненко, О. (2004). Енантіосемія. В В. Русанівський, & О. Тараненко (Ред.), *Українська мова. Енциклопедія* (сс. 172–174). Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
Transliterationca: Taranenko O. (2004). Enantiosemiia. W V. Rusanivskiy, & O. Taranenko (Red.), *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (ss. 172–174). Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana.
- Трубачев, О. (1980). Реконструкція слов и значений. *Вопросы языкознания*, 3, 3–14.
Transliterationca: Trubachov, O. (1980). Rekonstruktsiia slov i znachenii. *Voprosy yazykoznanii*, 3, 3–14.
- Хібеба, Н. (2021). *Бойківське весілля в текстах: обряд і слово*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

- Transliteracja:** Khibeba, N. (2021). *Boikivske vesilia v tekstakh: obriad i slovo*. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy.
- Хомчак, Л. (2012). Назви обрядів шлюбного дня у надсянських говірках. *Вісник Запорізького національного університету*, 1, 463–476.
- Transliteracja:** Khomchak, L. (2012). Nazvy obriadiv shliubnoho dnia u nadsianskykh hovirkakh. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 1, 463–476.
- Шийка, С. (2013). *Народна географічна термінологія Ровенщини* [Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Інститут української мови НАН України].
- Transliteracja:** Shyika, S. (2013). *Narodna heohrafichna terminolohiia Rovenshchyny* [Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk [rozprawa doktorska], Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy].
- Ястремська, Т. (2008). *Традиційне гуцульське пастухування*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Transliteracja:** Yastremska, T. (2008). *Tradytsiine hutsulske pastukhuvannia*. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy.
- Ястремська, Т. (2021). *Моделювання українського діалектного простору: концепти ВЕРХ / НИЗ*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Transliteracja:** Yastremska, T. (2021). *Modeliuvannia ukrainskoho dialektnoho prostoru: kontsepty VERKH / NYZ*. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy.
- Bartmiński, J. (1986). Językowy obraz świata a spójność tekstu. W T. Dobrzyńska (Red.), *Teoria tekstu* (ss. 65–81). Ossolineum.
- Bartmiński, J. (1999). Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata. W J. Bartmiński (Red.), *Językowy obraz świata* (ss. 103–120). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Grzegorzczkova, R. (1999). Pojęcie językowego obrazu świata. W J. Bartmiński (Red.), *Językowy obraz świata* (ss. 41–49). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Heidegger, M. (1950). *Holzwege*.
- Hrabec, S. (1950). Nazwy geograficzne Huculszczyzny. *Prace Onomastyczne*, 2.
- Kopińska, M. (2009). Język jako narzędzie interpretacji rzeczywistości – językowy obraz świata. *Mundu bat begirada anitz. Un mundo michas miradas*, 2, 53–76.
- Мацьківич, J. (1999). Co to jest „językowy obraz świata”. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 11, 7–24.
- Rudnicki, J. (1939). *Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny*.
- Żuk, G. (2010). Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przelomu wieków. W M. Karwatowska, & A. Siwiec (Red.), *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku* (ss. 239–257).

Concept in the Worldview Model: Completeness of Source Representation

The main theoretical foundations of the interpretation of the linguistic worldview vs dialectal worldview are elaborated, and the peculiarities of their modelling with the help of concepts are also emphasized. The basic theoretical explorations and empirical studies of the concept on the example of binary opposition *TOP / BOTTOM*, an algorithm of concept analysis, which involves the formation of nominative and semantic fields, was modelled.

Significant attention has been focused on the importance of selecting sources that allow for the analysis of the concept and the identification of its core meanings, crucial for reflecting the worldview of language speakers. In this regard, the context in which the concept realizes its semantics is of particular significance.

The sources of the study are historical and regional dictionaries and texts, as well as linguistic atlases.

Accentuated on the importance of dialectal material studying, which, unlike literary language, is not limited by norms and rules, but makes it possible to trace the real course of thoughts of a dialectal speaker, to reveal the specifics of his word formation and worldmaking.

Keywords: dialects of the Ukrainian language, linguistic worldview, concept, context, semantics, dialectal text, dialectal dictionary, historical manuscripts.